

Musica i memoria w XV-wiecznych traktatach muzycznych z regionu Europy Środkowej

Streszczenie

Schyłek średniowiecza stanowi interesujący czas w historii kultury europejskiej, w którym, dzięki usprawnieniu i upowszechnieniu technologii tworzenia ksiąg, znacząco zwiększa się dostęp do pisma. Jednocześnie jednak wciąż większość informacji musiała być przechowywana w pamięci i przekazywana była drogą oralną. To swoiste „zawieszenie” średniowiecznej kultury manuskryptowej między oralnością a piśmiennością stanowi jedno z głównych zagadnień dysertacji, w której prezentowane jest ono na przykładzie teorii i wykonawstwa muzycznego. Przyjęty materiał źródłowy obejmuje traktaty teoretyczno-muzyczne powstałe w pierwszej połowie XV w., pochodzące z regionu Europy Środkowej. Możliwie w pełni reprezentują one wszystkie obszary późnośredniowiecznej teorii muzyki: *musica plana* (podstawy systemu muzycznego i liturgiczny śpiew jednogłosowy), *musica mensuralis* (system rytmiczny muzyki wielogłosowej), kontrapunkt i *ars organisandi* (sztukę gry na instrumentach klawiszowych). Przeanalizowano następujące teksty (poniżej podano sigla *Lexicon musicum latinum medii aevi* i RISM):

- z zakresu *musica plana*:

- z rękopisu CZ-Bam 114-123: ANON. Brun. I, ANON. Brun. II, SDISLAUS;
- TRAD. Holl. I (PL-WRu IV Q 81);
- TRAD. Holl. VIII (CZ-Pu V.F.6 [928]);

- z zakresu *musica mensuralis* i kontrapunktu:

- ANON. Vratisl. (PL-WRu IV Q 16);
- z rękopisu PL-Wn Rkp BOZ 61: MENS. Si ille, MENS. Circa artem, PETR BETSCHK;

- dotyczące *ars organisandi*:

- z rękopisu CZ-Pak M.CIII: TACT. Octo princ., TACT. Opusculum.

Na podstawie powyższych traktatów przebadano związki pomiędzy metodami nauczania muzyki a koncepcją średniowiecznej *memorii*, czyli ówczesnymi zasadami kształtowania pamięci i sposobami zapamiętywania materiału.

Rozprawa składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy z nich jest rozszerzonym wstępem na temat podłoża ideowego *memorii* i źródeł przekazujących dawne metody mnemotechniczne, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji w regionie Europy Środkowej. Przedstawione w tej części teksty (autorstwa m.in. Hugona ze św. Wiktora, Boncompagna da Signa, a także anonimowego autora *Rhetorica ad Herennium*) stanowią punkt odniesienia dla analiz traktatów muzycznych.

Drugi rozdział otwiera omówienie podstawowego materiału źródłowego (wymienionego powyżej). W dalszej jego części traktaty muzyczne umieszczone zostały w szerszym kontekście średniowiecznych tekstów dydaktycznych. Na podstawie pracy Walthera Onga *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, wskazano pozostałości opartej na pamięci kultury oralnej, wciąż silnie odznaczającej się w średniowiecznych manuskryptach. Są to takie cechy jak addytywność, wykorzystywanie powtarzających się formuł, czy redundancja. W drugim podrozdziale dokonano ogólnej analizy technicznych rozwiązań, występujących w traktatach. Wyróżniono najważniejsze rodzaje zastosowanych porządków (przede wszystkim alfabetyczne, numeryczne i hierarchiczne) oraz *notae* – oznaczenia wyróżniające istotny do zapamiętania materiał. Wskazano również najważniejsze typy i funkcje diagramów oraz wierszy mnemotechnicznych.

Najważniejszą część rozprawy stanowi rozdział trzeci, będący szczegółową analizą sposobów przedstawienia zagadnień muzycznych w wymienionych traktatach. Nie omówiono jednak wszystkich zawłości przedstawionej w tekstach teorii muzyki (w dużej mierze są to traktaty mniej lub bardziej szczegółowo opisane w literaturze muzykologicznej), ale skoncentrowano się na sposobie zaprezentowania materiału. Przyjęta metodologia obejmuje m.in. analizę tekstu łacińskiego, przykładów muzycznych, diagramów i innych elementów graficznych. Oddzielnie podjęta zostaje kwestia formuł melodycznych (*tactus*), będących najbardziej dystynktywnym aspektem traktatów organowych. Szczególny nacisk położono na ich wykorzystanie w praktyce improwizacji instrumentalnej.

Wieńczący dysertację epilog wykracza poza ramy wyznaczone przez materiał źródłowy. Dotyczy on, często poruszanych w kontekście mnemotechniki, powiązań pomiędzy muzyką a retoryką. Jako najistotniejszy aspekt łączący obie sztuki wskazano performatywność, która jest zarazem najtrudniejsza do uchwycenia, gdyż odnosi się do dawnych interakcji międzyludzkich (a tym samym przejawów pamięci społecznej).

Musica and *memoria* in Central European music treatises of the XV century

Abstract

The late Middle Ages was a fascinating period in the history of European culture when the availability of the written word was increasing, thanks to the improvement of the technology of creating books. Still, an extensive amount of information had to be stored in human memory and transmitted orally. The oscillation between orality and literacy in the medieval manuscript culture is one of the main issues addressed in this dissertation on the example of music theory and performance.

The main source material of the thesis consists of music theory treatises written in the first half of the XV century in Central Europe. The treatises represent all the areas of the late medieval music theory: *musica plana* (the basics of the musical system and gregorian chant), *musica mensuralis* (rhythmical system of the polyphonic music), counterpoint and *ars organisandi* (the art of keyboard playing). The following texts have been analysed (below sigla *Lexicon musicum latinum medii aevi* and RISM are provided):

- *musica plana*:

- from the manuscript CZ-Bam 114-123: ANON. Brun. I, ANON. Brun. II, SDISLAUS;
- TRAD. Holl. I (PL-WRu IV Q 81);
- TRAD. Holl. VIII (CZ-Pu V.F.6 [928]);

- *musica mensuralis* and counterpoint:

- ANON. Vratisl. (PL-WRu IV Q 16);
- z rękopisu PL-Wn Rkp BOZ 61: MENS. Si ille, MENS. Circa artem, PETR BETSCHK;

- *ars organisandi*:

- from the manuscript CZ-Pak M.CIII: TACT. Octo princ., TACT. Opusculum.

Based on the treatises, the relations between methods of learning music and the concept of medieval *memoria* have been analysed. The concept of *memoria* concerns methods of shaping one's memory and ways of remembering information.

The dissertation consists of three chapters. First of them is an expanded introduction into medieval *memoria* and its sources, with an emphasis on the manuscripts from Central Europe. The texts presented in this section (by Hugh of St. Victor, Boncompagno da Signa, and the ancient anonymous author of *Rhetorica ad Herennium*) form the basis for analyses of the musical treatises.

The second chapter opens with a presentation of the primary sources. In the following sections, the author placed the musical treatises in a broad context of medieval didactic texts. Following Walther Ong's work *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, remnants of

oral culture have been indicated in the analysed manuscripts. These are such features as additivity, using repeating formulas, and redundancy. In the second subchapter, the author analysed the structure of the treatises. He distinguished three types of orders (alphabetic, numerical, and hierarchical), *notae* – special marks pointing to crucial text fragments, the most important types and functions of the diagrams, and mnemotechnical poems.

The most extensive part of the dissertation is the third chapter, which includes a detailed analysis of the presentation of the musical system in the mentioned treatises. The analysis focuses on the presentation of the content, not on the content itself (the content of the treatises has already been described in the musicological literature). The methodology includes, among others, analysis of the Latin text, musical examples, diagrams, and other graphic elements. A separate part has been dedicated to the musical figures (*tactus*), which are the most distinctive aspect of *ars organisandi*. The author emphasises the usage of *tactus* in music improvisation.

The epilog closing the dissertation goes beyond the frames determined by the sources. It concerns the relations between music and rhetoric, a frequently addressed issue in the context of medieval mnemotechnics. The author considers the performative aspect of both arts as the most important. It is the most difficult aspect to describe because it concerns interpersonal interactions and social memory of the past.